

КОБРІНСЬКИЙ В.Ю., КАМІНСЬКИЙ А.І.
кандидати юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.7

ОСНОВНІ ЗАСАДИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Проаналізовано поняття екологічних прав та обов'язків людини та громадянина, досліджено міжнародну та вітчизняну законодавчу базу у сфері забезпечення екологічних прав та обов'язків людини та громадянина, запропоновано основну їх класифікацію.

Ключові слова: екологічні права та обов'язки, законодавча база.

Анализируется понятие экологических прав и обязанностей человека и гражданина, исследуется международная и отечественная законодательная база в сфере обеспечения экологических прав и обязанностей, предлагается их классификация.

Ключевые слова: экологические права и обязанности, законодательная база.

The concept of ecolaws and duties of man and citizen is analysed in the article. Investigational an international and domestic legislative base in the field of providing of ecolaws and duties of man and citizens is offered their basic classification.

Keywords: ecolaws and duties, legislative base.

На сьогодні екологічне законодавство України приділяє особливу увагу нормативному закріпленню місця і ролі людини в суспільстві та державі. Так, Конституцією України було проголошено принцип пріоритету прав і свобод людини порівняно з державними та іншими інтересами, наведено перелік прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, що містить значну кількість норм екологічного спрямування.

Однією з важливих проблем сучасності в умовах інтенсивного використання природних ресурсів, екологічної обстановки, яка останнім часом загострилася, важливого значення набуває проблема чіткого визначення в законодавстві екологічних прав та обов'язків громадян, гарантій їх охорони, захисту порушених екологічних прав. Забезпечення та реалізація екологічних прав, здійснення контролю у сфері охорони довкілля, у тому числі громадськістю, повинні стати одним з пріоритетних напрямів державної екологічної політики в Україні, а також предметом наукових досліджень у цій сфері.

Забезпечення екологічних прав громадян стало предметом дослідження багатьох українських учених, а саме: В. Андрейцева, Н. Кобецької, Г. Анісімової, В. Попова, М. Краснової, О. Колбасова, Н. Малишевої, Т. Слинько, Ю. Шемшученка, М. Малишка, М. Орлова, В. Крисаченка, О. Мостяєва, О. Белякова. Серед зарубіжних дослідників слід виділити О. Голіченкова, О. Тарнавського та ін. Однак не повною мірою досліджено різні види екологічних прав та обов'язків людини і громадянина, критерії їх класифікації тощо.

Цілі і завдання даної статті автор визначив, виходячи з проблем чинних нормативно-правових актів України, міжнародно-правових документів у цій сфері, потреб українського суспільства. Самперед потребує з'ясування визначення екологічних прав і обов'язків людини та громадянина на основі аналізу існуючих нормативно-правових актів природоохоронного спрямування, підходи щодо класифікації екологічних прав і обов'язків, виокремлення з-поміж них найважливіших з точки зору забезпечення екологічної безпеки в контексті правових та соціально-економічних реформ в Україні.

Для розуміння поняття екологічних прав доцільно розглянути декілька поглядів на поняття та види екологічних прав громадян.

Так, В. Андрейцев визначив поняття екологічних прав громадян як сукупність юридичних можливостей і засобів, що спрямовані на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. На його думку, екологічні права громадян поділяються на галузеві та міжгалузеві [1].

На думку Г. Анісімової, екологічні права громадян є сукупною мірою можливої поведінки у галузі належності екологічних об'єктів, їх використання, відтворення й охорони навколишнього природного середовища. Класифікацію екологічних прав громадян здійснено залежно від екологічних, соціальних, економічних та інших чинників [2].

Н. Кобецька та С. Грицкевич у своїх працях розмежовують поняття "екологічні права громадян" та "права громадян в галузі екологічних відносин". На їхню думку, екологічні права громадян – вузла категорія, ніж права громадян у сфері екологічних відносин.

Зокрема, Н. Кобецька виокремлює екологічні права громадян із прав громадян у сфері екології на підставі спрямованості цієї категорії прав на задоволення екологічних, а не матеріальних, духовних чи естетичних потреб та інтересів. Початковим і вихідним моментом екологічних прав є можливість користуватися незабрудненим довкіллям, проживати в екологічно збалансованому природному середовищі [3].

С. Грицкевич приділив увагу конституційним екологічним правам громадян. На його думку, конституційними екологічними правами потрібно вважати закріплену в Конституції України якісно нову, самостійну групу можливостей, спрямованих на задоволення індивідуальних екологічних потреб та інтересів людини і громадянина, що повинні забезпечуватися державою та суспільством. Систему конституційних екологічних прав людини та громадянина становлять права: на безпечне для життя та здоров'я довкілля; на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту та право на їх поширення; на заборону втасмичувати таку інформацію; на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням зазначених прав [4].

Вперше спеціальне закріплення суто екологічних прав, а саме права на життя у сприятливому середовищі, було закріплене в Декларації Стокгольмської конференції ООН по навколишньому середовищу (1972 р.). З тексту Декларації випливає, що право на життя у сприятливому навколишньому середовищі є таким же фундаментальним правом людини, як і право на свободу та рівність. Сприятливе навколишнє середовище, відповідно до Декларації, – це таке середовище, яке дозволяє вести гідне життя. У Стокгольмській декларації право на життя у сприятливому навколишньому середовищі пов'язане з відповідальністю людини за охорону і покращення його стану на благо теперішнього і майбутніх поколінь.

Концептуальні ідеї Стокгольмської конференції знайшли своє відображення в інших міжнародних актах: Заключному акті наради з питань безпеки та співробітництва у Європі (1975 р.); у Конвенції про трансграничне забруднення на великі відстані (1979 р.); у резолюції Генеральної Асамблеї ООН "Про історичну відповідальність держав за забезпечення природи Землі для теперішнього і майбутніх поколінь" та в інших міжнародно-правових документах.

У Декларації конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку, яка відбулась в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, закріплене право громадян на здорове і плідне життя в гармонії з природою. Сучасний розвиток, відповідно до Декларації, не повинен здійснюватись на шкоду інтересам охорони навколишнього природного середовища на благо теперішніх та майбутніх поколінь. У Декларації були також сформульовані права громадян на доступ до інформації, участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя у сфері довкілля (принцип Х).

На Конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища в Софії було прийнято керівні принципи Європейської Економічної Комісії (ЄЕК) ООН по забезпеченню доступу до інформації у сфері охорони довкілля та участі громадськості в процесі прийняття екологічно значимих рішень, які стали основою для розробки спеціальної конвенції. На 4-й Пан-європейській конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища "Довкілля для Європи", що відбулась в Оргусі (Данія) 25 червня 1998 року, 35 державами, включаючи Україну, було підписано Конвенцію про доступ до інформації та участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього природного середовища. Слід зазначити, що вперше в історії міжнародного права громадськість була залучена до розробки конвенції і брала участь в її обговоренні на засіданнях спеціальної робочої групи ЄЕК, маючи право голосу в особі коаліції неурядових організацій. 6 липня 1999 р. ця Конвенція була ратифікована ВРУ, отже, вона є частиною національного законодавства України і кожен громадянин України повинен знати про свої права, які надаються Оргуською Конвенцією та мати можливість належним чином їх реалізувати.

В Україні вперше екологічні права були закріплені у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 9). В подальшому вони були зафіксовані і в Конституції України (ст. 50), Законах України: «Про охорону атмосферного повітря», «Про екологічну експертизу», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» та ін. [5, с. 66-67].

Отже, екологічні права громадян можна класифікувати таким чином:

– конституційні права, передбачені у ст. 50 Конституції України: право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Конституційне закріплення названих прав вказує на їх важливість, невід'ємність і невідчужуваність, тобто екологічні права громадян, пов'язані з задоволенням екологічних потреб і забезпеченням реалізації екологічних інтересів [6];

– природні права на екологічну безпеку і безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»): безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище; участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь у прийнятті рішень з цих питань; участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання ресурсів; здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів; об'єднання у громадські природоохоронні формування; вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом; участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та у проведенні громадської екологічної експертизи; одержання екологічної освіти; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище) [7];

– права, що мають екологічний характер, закріплені іншими законами. Наприклад, за Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [8] право кожного на охорону здоров'я передбачає: безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя територій і населеного пункту, де він проживає; безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі й можливі фактори ризику та їх ступінь; право кожної людини, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, на захист від впливу іонізуючих випромінювань (ст. 3 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань»); право постійних лісокористувачів на ведення лісового господарства (ст. 18 Лісового кодексу України) тощо;

– екологічні права, закріплені в підзаконних нормативно-правових актах і договорах. Вони також підлягають еколого-правовій охороні і захисту.

Отже, екологічні права громадян мають переважно немайновий характер, спрямований на задоволення соціальних, естетичних, оздоровчих, рекреаційних та духовних потреб. Тільки право на здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів може мати майновий характер, задовольняти економічні інтереси.

Екологічні права мають комплексний характер і складають окрему групу прав людини та громадянина. Основні екологічні права закріплені в Конституції України, що підкреслює їх фундаментальне значення.

В умовах складної екологічної ситуації в країні, низької ефективності природоохоронної діяльності держави законодавче, особливо конституційне, закріплення екологічних прав для України має велике політичне та юридичне значення.

Визнавши екологічні права, українська держава зробила крок у напрямку створення правової держави. Досить широке регулювання суб'єктивних екологічних прав у створюваному законодавстві є свідченням демократизації права. Визнання прав стимулює ріст самосвідомості громадян, екологічну свідомість та культуру. Воно сприятиме залученню громадян в охорону довкілля, стимулюватиме діяльність держави в даній сфері, так як реалізація права на сприятливе довкілля, інших екологічних прав передбачає можливість вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів, насамперед від державних органів. У той же час регулювання екологічних

прав сприяє зміцненню авторитету держави, її виходу на міжнародну арену, входженню в європейське та світове співтовариство.

Забезпеченням нормальної життєдіяльності індивіда та суспільства досягаються не лише суб'єктивні екологічні права, які можуть бути ефективними при наявності та належному виконанні відповідних обов'язків особи в даній сфері. Таке поєднання дає розумний баланс інтересів усіх суб'єктів екологічних правовідносин, сприяє досягненню гармонічної взаємодії природи і суспільства. Будь-які суб'єктивні екологічні права можуть бути реалізовані тільки через екологічні обов'язки і навпаки.

Якщо зміст суб'єктивного екологічного права утворює міра дозволеної поведінки, то зміст екологічного обов'язку становить міра належної, необхідної поведінки. Тому зміст екологічного обов'язку доцільно розглядати у двох аспектах: по-перше, в необхідності здійснювати активні позитивні дії, що відповідають вимогам екологічного законодавства, і, по-друге, в необхідності утримуватися від дій, заборонених чинним екологічним законодавством. Такі екологічні обов'язки мають пасивний характер.

Екологічні права й обов'язки в екологічних правовідносинах — це не сама поведінка суб'єктів, а надання можливості або необхідності певної поведінки в межах норм екологічного права.

Екологічні обов'язки, як і екологічні права, також можна диференціювати за різними підставами. За юридичною силою, ступенем правової урегульованості виокремлюють: а) конституційні; б) встановлені у спеціальних законах, переважна більшість норм яких спрямована на регулювання тих чи інших за характером екологічних відносин або пов'язаних з цим відносин; в) передбачені підзаконними нормативними актами та договорами.

Екологічні обов'язки громадянина закріплені в Конституції України. Так, у ст. 66 Конституції України закріплено обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Кожна людина та громадянин, спілкуючись з природою (довкіллям) у процесі своєї життєдіяльності, повинні берегти природу та навколишнє середовище. Категорія громадян, чия трудова діяльність пов'язана з природокористуванням та впливом на довкілля, повинна забезпечувати його сприятливий стан у процесі своєї діяльності.

До конституційних можна віднести також інші обов'язки, що трансформуються у сферу екологічного права: власність зобов'язує, вона не повинна використовуватися на шкоду людини і суспільства (ч. 4 ст. 13); сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67); неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права інших людей (ст. 68) тощо [5, с. 71].

Отже, обов'язок кожного охороняти природу та дбайливо ставитись до природних багатств можна розглядати як правовий і як моральний. Кожна людина та громадянин зобов'язані дотримуватись відповідних адресованих їм вимог законодавства, порушення яких призводить до правових наслідків.

Конституційні екологічні обов'язки деталізуються у чинному законодавстві України. Так, відповідно до ст. 12 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» громадяни України зобов'язані:

- берегти природу, охороняти і раціонально використовувати її ресурси відповідно до вимог законодавства;
- здійснювати свою діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки та інших екологічних нормативів;
- не порушувати екологічні права та законні інтереси інших суб'єктів;
- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів;
- компенсувати шкоду, заподіяну впливом на навколишнє природне середовище [7].

Зокрема, у Земельному (ст. 40), Лісовому (статті 18, 19), Водному (ст. 44) кодексах, в Кодексі про надра (ст. 24), у Законі «Про тваринний світ» (ст. 26) закріплені обов'язки відповідно земле-, лісо-, водокористувачів, користувачів надр, тваринного світу, які деталізують і спеціалізують загальні обов'язки в галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до певного природного ресурсу і з урахуванням специфіки його правового режиму [9-13].

Коло екологічних обов'язків поширюється за рахунок їх закріплення, зокрема в підзаконних нормативних актах. Наприклад, у постанові Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. № 1540 «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами» [14] (п.

27) визначено додаткові обов'язки надкористувачів: дотримуватися вимог, передбачених дозволом; надавати в установленому порядку спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр інформацію щодо користування надрами; забезпечувати збереження геологічних територій та об'єктів; дотримуватись інших умов, визначених угодою на користування надрами, тощо.

Значною перешкодою реалізації громадянами їх екологічних прав і виконання обов'язків у галузі охорони навколишнього природного середовища є низький рівень еколого-правової свідомості населення, яке досить погано знає свої екологічні права і обов'язки та механізм їх реалізації, що вимагає покращення екологічної та еколого-правової освіти і виховання.

Необхідно на конституційному рівні виділити в окрему категорію екологічні права людини і громадянина в Україні. Це зумовлено, по-перше, важливістю та пріоритетністю такого виду прав; по-друге, необхідністю систематизації конституційних норм, що прямо чи опосередковано формують екологічні права та обов'язки людини і громадянина в Україні.

Зокрема, перешкодами при забезпеченні екологічних прав громадян є відсутність механізму участі громадськості у процесах прийняття екологічно значущих рішень у нормативно-правових актах України, відсутність обговорення і винесення на широкий загал проектів законів, прийняття яких може негативно вплинути на стан довкілля та на здоров'я людей. Громадським організаціям чи окремим громадянам не надано можливість звертатися до суду з позовом про відшкодування екологічної шкоди, окрім відмови державного органу надати інформацію щодо стану навколишнього середовища.

Список використаної літератури:

1. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій в схемах. – К., 1996.
2. Анісімова Г.В. Здійснення громадянами екологічних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1996.
3. Волощук В. Екологічно-правовий статус людини і громадянина в Україні // Демократичне врядування: Наук. вісник. – 2008. – Вип. 1.
4. Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002.
5. Екологічне право України: Підруч. / За ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Харків, 2005.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р.: Офіційне видання. – К., 2006.
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. // ВВР України. – 1991. – № 41.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України // ВВР України. – 1993. – № 4. – Ст. 20.
9. Земельний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 3-4.
10. Лісовий кодекс України // ВВР України. – 1994. – № 17. – С. 99.
11. Водний кодекс України // ВВР України. – 1995. – № 24. – С. 189.
12. Кодекс України про надра // ВВР України. – 1994. – № 36. – С. 340.
13. Про тваринний світ: Закон України від 20.01.1999 р. // ВВР України. – 1998. – № 10.
14. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами: Постанова КМУ від 2 жовтня 2003 р. № 1540 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 40. – Ст. 2100.
15. Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля: Постанова Верховної Ради України від 04.11.2004 р. // ВВР України. – 2005. – № 2. – С. 72.
16. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 р.: ратифікована Законом України від 06.07.1999 р. // ВВР України. – 1994. – № 23. – С. 172.
17. Про рослинний світ: Закон України // ВВР України. – 1992. – № 34. – С. 502.
18. Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 8472/1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.
19. Положенням про участь громадськості в прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: Затверджене Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 18.12.2003 р. // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 27741/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menz.gov.ua>.
20. Про екологічну експертизу: Закон України // ВВР. – 1991. – № 41. – С. 546.
21. Станішевський М. Правове забезпечення екологічних прав громадян // Демократичне врядування: Наук. вісник. – 2008. – Вип. 1.

Надійшла до редакції 22.03.2012

